

У пам'ятках староукраїнської мови XVII ст. зустрічається утворення від основи вин- - *винниця*, яке фіксується із такими значеннями: 1) виноградний кущ: *Лабруска въ добрую обернула ся винницю и овоць з себе дала ...*; 2) виноградні рослини: Чловѣкъ нѣкоторый былъ господарем, который насадилъ *винницю* (XVII ст.); 3) приміщення, в якому виготовляють горілку [3, 175].

Досить розповсюдженою розмовною назвою культури *vitis* – винограду є *виноградна лоза*. *Лоза* – слово праслов'янського походження (лоза *vitis*, виноградна лоза: (азь ~смь лоза, а вы рожди~ ꙗгтелос) [5, 44].

Лозини~ – виноградний пагін, чубук. У староукраїнській мові, як свідчать молдавські грамоти XV ст., лексема *лоза* використовувалась із значенням «виноградна лоза» і «виноградник».

У сучасній українській виноградарській лексиці слово *лоза* репрезентується такими значеннями:

1. виноградна рослина: *vitis*;
2. рукава, пагони винограду: «Живе лоза так, як сім'я, який хазяїн, така й лоза».

Семантична структура лексеми *виноград* пов'язується з такими семами:

- 1) продукт виробництва (репрезентоване словом *вино*);
- 2) місце вирощування рослин *vitis* (виноград – первинне значення «сад, город, витки рослини»);
- 3) частина рослини (лоза);
- 4) рослина *vitis vinifera*;
- 5) плоди рослини *vitis*.

Отже, словниковий склад української мови весь час змінюється, постійно розвивається, удосконалюється і збагачується. Однак поліпшення й удосконалення словника пов'язане не тільки з поповненням його різними словами. Старе слово може набути нового значення, завузити чи розширити свій семантичний об'єм, змінивши семантичну структуру мови. Можливість виникнення мовних значень слова пояснюється самою природою відображення об'єктивної дійсності в ньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. – К.: Рад.шк.. – 1959. – 247с.
2. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М.: Просвещение. – 1967. – 470с.
3. Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. – К.: Наукова думка. – 1977. – Т.І. – с.630.
4. Словник української мови. – К.: Наукова думка. – 1997. – т.І. – 799с.
5. Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка. – М.: Книга. – 1989. – т.І. – 806с.
6. Струганець Л. Типологія змін семантичної структури слова // Вісник Луганського педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2002. - №4 (48). – с.40-48.

The article is devoted to the attempt of illustrating the semantic structure of the Ukrainian terms, their identifying of the genetics combination with the words of common usage.

Key words: semantic field, seme, sememe, wine, set, stalk, ampelography.

І.М. Кучман

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ЯК УМОВА КАУЗАТИВНОГО УСКЛАДНЕННЯ СЕМАНТИКИ ДІЄСЛІВ РУХУ ТА ПЕРЕМІЩЕННЯ

Стаття присвячена з'ясуванню процесів метафоризації дієслів руху та переміщення, що ґрунтується на ускладненні їхньої семантики каузативним компонентом. Дієслова погруповані семантично за відтінками каузативного значення. Конструкції із каузативними дієсловами поділено за типом каузативної ситуації.

Ключові слова: каузативні дієслова, дієслова руху та переміщення, метафора, каузативна конструкція, каузативна ситуація.

Метафора як мовний механізм тісно пов'язана із мінімальною значеннєвою одиницею лексики – словом. Значення слова складається історично і закріплюється у свідомості людини за певним поняттям, що позначає предмет або явище. Поняттєва система є тим каркасом, на якому людина будує своє уявлення про навколишній світ. У значенні слова знаходить вияв його узагальнювальна природа, тобто співвідносність слова із цілим класом предметів або явищ. В основі метафори лежить логічний механізм порівняння, “що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, схожої з нею у якомусь відношенні” [7, 326].

Метафоризація – це проведення паралелей між двома предметами або явищами і виявлення в них спільних рис, за яким слідує використання знаків, що вже існують у мові. Переносність значення слова є усталеною закономірністю мови. У лексикології метафору виокремлюють як один із типів переносного вживання слова, що ґрунтується на подібності тих або інших ознак. Метафоризуватися здатні лише слова повнозначних частин мови – імена предметів та імена ознак. Серед імен ознак першість належить прикметникам, але й дієслова розвинули здатність до метафоричного перенесення значення.

У статті поставлено за мету з'ясувати умови каузативного ускладнення семантики дієслів руху та переміщення.

Дієслова руху та переміщення були об'єктом вивчення у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці. У межах традиційної граматики українські дієслова руху та переміщення розглядали Є.К. Тимченко, В.М. Русанівський, О.С. Мельничук, І.І. Слинько, О.П. Безпалько, І.Р. Вихованець, М.Я. Плющ та інші. У радянському та зарубіжному мовознавстві дієсловам руху та просторової локалізації присвятили свої дослідження Л. Теньєр, Ч. Філмор, Н.Ю. Шведова, Н.Д. Арутюнова, Л.Г. Бабенко, М.В. Всеволодова, В.Г. Гак, В.Л. Ібрагімова та інші. Каузативні дієслова в українській мові не були предметом спеціального вивчення. Відомі лише фрагментарні розвідки, присвячені семантиці каузативних дієслів та предикатів: Н.В. Гуйванюк, М.І. Степаненка, В.Б. Гошилика, В.В. Мозгунова, М.Л. Томусяк, О.А. Тронь та інших. Каузативний аспект дієслів в українській мові залишається і дотепер недостатньо дослідженим. Часткове заповнення цієї прогалини робить актуальною пропонувану розвідку. Зважаючи на те, що сема каузативності є притаманною багатьом групам дієслів, і значною мірою каузативні дієслова-зв'язки тісно переплітаються із семантикою інших груп дієслів, у пропонованій статті розглянуто ті дієслівні лексеми, які поєднують семантику локативності та каузативності у метафоричній моделі “рух-каузація”, а саме каузативні дієслова, що утворились шляхом переосмислення первинних значень руху та переміщення. Каузативні дієслова проаналізовано на лексичному та синтаксичному рівнях. Рамки статті не дозволяють розглянути усі каузативні дієслова, тому аналіз обмежено власне каузативними дієсловами (“дієсловами-зв'язками”, “допоміжними каузативними дієсловами”, “експліцитними каузативними дієсловами”), що містять сему спричинення, спонукання, примусу тощо. Такі каузативні дієслова потребують доповнення свого змісту і виступають каузативними зв'язками у синтаксичних конструкціях.

Простір, Час, Рух є фундаментальними категоріями, значеннями першого порядку, що характеризують різні сфери буття людини. Категоріями другого порядку є такі значення як Причина, Наслідок, Мета тощо, які формуються у свідомості людини під впливом її буття. Оцінка людиною предметів, що розташовані в певному просторі, вимагає споглядання. Але споглядання за рухливими об'єктами, які в процесі руху зазнають змін, розвиваються, неодмінно стимулює людину робити висновки і виявляти певні закономірності. Відомий постулат, що будь-які зміни у процесі руху і розвитку не є випадковими став особливо популярним у XVIII ст. Напрямок детермінізму стверджував, що будь-яка подія, яка стається в результаті руху, приховує від нас певний причиново-наслідковий ланцюг подій. Рух не мислиться без рушія, певної сили здатної його спричинити. Близькість між категоріями Руху і Причини була сформульована ще в античній філософії. Першопричину сприймали як **р у ш і й**, який дає початок будь-чому, стимулює світ розвиватися за його законами [2, 328]. Тобто вже на початковому етапі філософи наголошували на онтологічній взаємопов'язаності руху та спричинення.

Аналізуючи семантичні параметри дієслів, І.Р. Вихованець поділяє їх на два “найбільш узагальнених класи: предикати дії і предикати стану” [3, 85]. Подальший поділ предикатів дії зводить до виділення, зокрема, такої лексико-семантичної групи як дієслова руху [3, 85], [6, 113]. Т.А. Кільдібекова, аналізуючи акціональні предикати виділяє дієслова зі значенням “каузації локалізації і переміщення об'єктів” [4, 127]. Протиставлення дієслів руху за наявністю/відсутністю семи каузативності здійснює М. Адрелян на матеріалі української лексики [1, 60].

Аналіз дієслів руху та переміщення проведено на основі тлумачення в аспекті метафоризації та вияву каузативних значень із різними відтінками. Розглянуто переносні значення дієслівних лексем: *вернути, вести, виводити, висувати, витягати, витягнути, вносити, водити, втягувати, гальмувати, гнати, гнути, доводити, допроваджувати, заводити, затримувати, затягувати, кидати, навертати, наводити, нагинати, наглити, направляти, напрямляти, нахилити, націлювати, наштотувати, нести, орієнтувати, осаджувати, переводити, перетягати, підводити, підганяти, піднімати, підстьобувати, підтягувати, підхльоскувати, підхльостувати, підштовхувати, повергати, повертати, понукати, понукувати, посилати, потручати, потягнути, похитнути, привертати, приводити, приганяти, приклоняти, приносити, принувати, принукувати,*

припроваджувати, присаджувати, притягувати, прихилити, проганяти, пропихати, проитовхувати, пускати, пхати, розвівати, розворушувати, розганяти, рухати, скеровувати, скидати, сколихнути, спрямовувати, ставити, стримувати, схилити, тягнути, тягти, увігнати, уводити, хилити, штовхати, штовхати тощо.

Каузативні дієслова руху і переміщення поділяємо на групи за значенням:

1) **спонукати до виконання певної дії, вчинку**: *принукувати, понукувати, кидати, скидати, спрямовувати, наводити, піднімати*, наприклад: [Одарка:] *А люди хіба бачуть [бачать], хіба розбирають, – чи по своїй волі вона те зробила, чи мати на те наводила?* (Панас Мирний); *Він криком понукав своїх воїнів іти швидше: – Гурракх! Гурракх!* (В. Малик); *Серце йому набрякло від тих же почуттів, які ляцати і заливатися* **принукували** *соловейків* (О. Льченко). У цій групі виокремлено такі підгрупи: **а) спонукати до діяльності взагалі**: *рухати, розворушувати, сколихнути* тощо, наприклад: *Мільйони їх, суворих вояків, вперед їх рушить і любов, і гнів...* (В. Сосюра); – *Пане Ястишембський! Розворуши яку-небудь Василену, щоб вона потанцювала, – просив Хиановський* (І. Нечуй-Левицький); **б) спонукати когось діяти швидше, активніше, краще** – сюди відносимо такі дієслова, що первинно означали примус суб'єктом об'єкта (переважно людину або тварину) рухатись швидше: *підганяти, приганяти, підстьобувати, підхльостувати, наглити, принукувати*, наприклад: *Поспішайся, поспішайся, Прісько! – підгодила її раз у раз Домаха* (Л. Яновська); *Гордій підганяв своїх: ну-ну, хлоп'ята. Мовляв, отакий ранок не згаяти б* (А. Головка); *Галочка порається і усе поспіша [поспішає], і усіх приганя [приганяє]* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Він їхав до Хуста, а ззаду його підстьобували пожежа в Коротці, підпал у Вишньому Сарді* (С. Скляренко); *Провідні імперіалістичні держави всіляко підхльостують гонку озброєнь* (З газети); – *Швидше там! – наглив Підпара* (М. Коцюбинський); **в) спонукати когось діяти або набувати певного стану повільніше** – сюди відносимо такі дієслова: *стримувати, затримувати, гальмувати, присаджувати, осаджувати*, наприклад: *Те, що ви його присадили, добре зробили. Вважає себе абсолютним покорителем дівочих сердець ...* (Ю. Збанацький); *Надмірно насичена вологою земля гальмує процеси мінералізації* (З газети);

2) **примушувати виконувати певні дії або опинятися в певному стані**: *принукувати, потягнути, витягати, пхати, ставити, заводити*, наприклад: *На землі нашого брата значно більше, аніж пана, і ми повинні його принукати його до праці, а не він нас* (І. Ле); *Вона то почервоніє як мак, то побіліє як полотно; усе, сердешна, боїться, щоб він не ввійшов та щоб не потягнув її до шлюбу* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Дівчата прибіжать, нащобечуть, а коли, то й за собою витягнуть* (Марко Вовчок); *Малашка не вміла добре розказати, що її пхало помагати Христі* (Г. Григоренко); *Я лишила Ганкевичу скільки рукописів мої товаришів з України для видання у Львові... І не маю ні слова, ні відгуку... Се мене ставить у дуже прикрий стан супроти товаришів* (Леся Українка); *Про громадські справи, порушені у Вашім листі, напишу Вам з гір, а тепер се б далеко завело, а я вже втомлена* (Леся Українка);

3) **викликати певний фізіологічний, психічний або ментальний стан**: *увігнати, прихилити, притягувати, кидати, похитнути, сколихнути, доводити, приводити, наводити, наитовхувати, допроваджувати, припроваджувати, повергати, розвівати, розганяти, піднімати, схилити*, наприклад: *Ти мене заганяєш у такі страхи, що не засну* (Р. Андріяшик); *Ба, він [Сергеев] навіть мав купу листів у столі й використовував їх для того, щоб увігнати Андрія в стан найтяжчої моральної депресії, створити ілюзію, що їм все відомо* (І. Багрянний); *Дивно: за весь час у партії мене ще ніколи не потягнуло до жінки* (Б. Антоненко-Давидович); *Вона, критика, повергла [кухаря] в такий гнів, в таку лют, що страви перекипали на плитах* (О. Довженко); *В ній і тепер ще повно егоїзму й фальшу, яким.. власного свого мужа до розпуки допроваджувала* (О. Кобилянська); *Скільки разів до безтяму її доводив [син], до крику та сліз* (О. Гончар); *Усі люди мов повиздыхали. Се припроваджувало дячиху до злого гумору* (Г. Хоткевич); *Саме місце зборів схиляло до невеселих жартів та похмурих дотепів* (Ю. Смолич);

4) **залучати, заохочувати, викликати бажання, потяг або потребу щось робити**: *понукати, прихилити, притягувати, потягнути, втягувати, притягати, затагнути, навертати, привертати, перетягати, схилити, прихилити, приганяти*, наприклад: *Батько-мати тепер уже не цуралися дочки, як спершу: вони її прихилили до послуху то сим, то тим* (Панас Мирний); *Чим більше він прикладався до своєї роботи, тим більше якась туга притягала його до неї і потужним шаром будила чимраз більше уподобання* (Н. Кобринська); *Коли дітлахи тягнуть його поганяти з ними м'яча, студент відмагається, показує їм на черевики, на светр – не для гри, мовляв, виряджався, – але ж хіба їх переконаєш ...* (О. Гончар); *Антосьові байдуже: бігав собі понадворі та батогом вихльостував – це й рад був, бо не приганяли до книжки* (А. Свидницький);

5) **радити, рекомендувати, пропонувати виконувати певні дії**: спрямовувати, направляти, націлювати, орієнтувати, напрямляти, наvertати, наводити, висувати, наприклад: *Це живі людські душі! Юні ще та незаскорузлі, куди його **спрямуєш**, так воно й ростиме* (О. Гончар); – *Біжи до заводських.. і питай у них, як тобі далі жити... Вони тебе скоро **направлять*** (В. Кучер); *Не було у них учителів, що **напрямляли** б, як іти і куди іти* (Панас Мирний); *Не плачеш ти і не співаєш, Гадаєш, думаєш-гадаєш, Як його вчити, **навести** На путь святий святого сина* (Т. Шевченко); *Почали **висувати** кандидатів у президію* (А. Ішук).

6) **переконувати, вмовляти, підбурювати**: схилити, нахилити, прихилити, наvertати, направляти, нагинати, штовхати, підводити, приклоняти, наприклад: [Захарко:] *Увесь вік силкувався **прихилити** її до згоди, та вже й надію залишив!* (М. Кропивницький); *Попи до послуху **схилили** Своїх обідраних братів* (М. Гірник); *А все той Гаврилко: недобрий він хлопець, він мене на все **підводив*** (М. Коцюбинський); *Земський загрожував ковалеві Сибіром за те, що **направляв** заробітчанин проти Харитоненка, щоб домагалися своїх прав* (К. Гордієнко);

7) **надавати чийсь діям певного напрямку**: спрямовувати, скеровувати, орієнтувати, направляти, напрямляти, наvertати, повертати, наводити, пускати, хилити, гнути, вернути, підводити, вести, наприклад: *Тим часом історія показує, що не можна **спрямовувати** сили народів на розвиток одної галузі – це загрожувало виснаженням і зрубою* (Р. Андріяшик); *Слова замполіта **скерували** думки Хаєцького в зовсім несподіване річище* (О. Гончар); *Мені хочеться встати й двома-трьома словами **направити** роботу читачів* (С. Васильченко); [Любов:] *Се добре, що я все це знаю, бо я знатиму, як **направити** своє життя* (Леся Українка); [Писар:] *Це діло [сватання] трудне. В душу не залізеш і туди її не **навернеш**, куди сама не схоче* (І. Карпенко-Карий); *Кобзар підказував часом бригадирові, але не раз відчував уперте бажання самому **повернути** справу інакше, по-своєму* (С. Журахович); [Шостак:] *А! Так ти он куди **хилиш**! Ти намовляєш мене...* (Я. Мамонтов); – *Вам і справді не подобається ваше комфортабельне гніздечко? – допитувався Роман. – Ти до чого **гнеш**? – уже й Христолюбенко відчув щось недобре* (Є. Гуцало); *Про одруження ніколи й мови не заводив.. А якщо дівчина сама бувало **підведе** його до цієї теми, признавався одверто: "Моя молода ще на припічку кашу їсть!"* (А. Головка); *Величні дії українських партизанів та підпільників, котрих **вела** на війну з ворогом мужня й мудра партія* (Ю. Яновський);

8) **допомагати у певних діях або ситуаціях**: витягати, підтягати, проганяти, проштовхувати, пхати, пропихати, піднімати, наприклад: *Комендантом військового поїзда штаб призначив офіцера запасу доктора Мраза. На такі дурні пости завжди **пхали** офіцерів запасу* (Я. Гашек, переклад Масляка); *Він їхав до Москви **проштовхувати** якийсь свій винахід, боротися проти бюрократів* (В. Собко); *Видно з однією метою – **підтягнути** й теперішніх учнів своїх до рівня колишніх, довше ніж будь-коли в нерішучості обводив [учитель] очима всю ту малярську бутафорію* (Ю. Збанацький); – *Ріто! Не створюйте, будь ласка, черг. Бо це подумують, що ми з вами бюрократи. З'явився відвідувач – негайно **пропихайте** його негайно до мене* (Ю. Збанацький).

9) **зумовлювати певні події, давати певні наслідки, результати, спричиняти**: нести, приносити, вести, приводити, підводити, потягнути, піднімати, посилати, Наприклад: *Що день божий Радості **приносить** Своїй матері щасливій Дочка уродлива* (Т. Шевченко); *А до нашого щастя тільки колективна праця **приведе*** (М. Стельмах); *Розвиток великих монополій **веде** до скорочення приватного бізнес-сектора* (З газети); *Агітація себе не виправдала. Вона, крім жертв, крім втрати буйних голів, нічого не **принесла*** (М. Сиротюк); *Справа стала голосна з краю у край волости й **потягнула** за собою довгий ланцюг других жалоб до княжих ніг* (К. Гриневич); *Ці високі хвилини війна **посилала** Орлюкові не так-то вже часто* (О. Довженко).

О.Е. Корді, аналізуючи каузативні конструкції у французькій мові, пропонує таку схему групування каузативних речень за типом каузативної ситуації: 1) вплив однієї людини на іншу; 2) вплив людини на події; 3) вплив подій на людину; 4) причиново-наслідковий зв'язок між подіями [5, 121-124]. Цю досить просту, але вичерпну схему, вважаємо прийнятною із деякими уточненнями щодо класифікації каузативних конструкцій української мови. Метафоризовані дієслова руху і переміщення здатні представити усі чотири категорії ситуацій:

1) вплив людини на людину. Каузативні відношення у цій групі є "класичним" прикладом каузативних ситуацій, у яких причинові відношення встановлюються між двома учасниками – суб'єктом і об'єктом, каузація має значення спонукання, примусу, дозволу тощо; каузативна конструкція виражає одну каузативну ситуацію, а речення – одну пропозицію. Роль каузативної зв'язки можуть виконувати такі каузативні дієслова: *доводити, втягувати, витягувати, підганяти, підштовхувати, прихилити, схилити, орієнтувати, наводити* тощо, наприклад: – *Князю Длотовський! Негайно до хлопів на переговори! Забалакуйте їм зуби як можете! [Князю,] **Схилийте***

їх [хлопів] до миру (В. Черемис); – *Дівчино, ти божевільна!* – *скрикнув боярин.* – *Уважай, [дівчино] не доводи мене до гніву!* (І. Франко);

2) вплив людини на непередметну сутність (дію, подію, процес, стан, якість тощо). Каузативні відношення у цьому випадку можуть поєднувати кількох учасників. Каузація має значення спричинення: суб'єкт-ініціатор стає причиною якої події (дії або стану). Чи така подія відбувається сама собою, а чи є в неї ще безпосередній суб'єкт-виконавець, може бути виявлено на рівні контексту. Такі каузативні речення виражають кілька пропозицій. Сюди відносимо такі каузативні дієслова-зв'язки: *скеровувати, спрямовувати, переводити, повертати, підганяти* тощо, наприклад: *Розмова з роботи непомітно перескочила на спогади. Згадував Андрійко. А Микола слухав, інколи тільки питаннями спрямовував та підганяв ті спогади* (Ю. Збанацький); *Довгенько ще вони стояли, судачили, рахували, поки не перевели розмову на врожай, на посіви* (Панас Мирний);

3) вплив непередметної сутності (дії, події, процесу, стану, якості) на людину. Каузативні відношення у цьому випадку можуть поєднувати кількох учасників. Каузація має значення спричинення: певна подія (дія, стан) зумовлюють виконання об'єктом певної дії у відповідь, як наслідок. Власне суб'єкт каузації може бути вираженим імпліцитно. Такі каузативні відношення можуть бути презентовані дієсловами *знати, перти* тощо, наприклад: *Поганий економічний порядок невдержимою силою пре нашого мужика – особливо біднішого – до п'янства* (І. Франко); *Видно, життя жене нас в шию і ми все-таки рухаємось* (У. Самчук). Конструкції типу “подія–людина” можуть бути багатопроективними, тоді формально роль суб'єкта виконують займенники *те, це, все* тощо, наприклад: *Його тверда воля, ота стара руська упертість, усе наново попихала його в дорогу* (І. Франко); *Він добре знав, що Ганна давно вже рветься додому, що флорберівські дами не дадуть їй спокою, і, нарешті, знав, що вже, можливо, недалеко навіть до скандалу, але все це вкупі не тільки не тривожило його, все це вкупі підштовхувало його робити те, що іншого разу він би, безперечно, не зробив* (М. Хвильовий);

4) причинно-наслідковий зв'язок між непередметними сутностями (подіями, діями, процесами, станами, якістьями). Сюди відносимо такі дієслова: *вести, приводити, нести, тягнути* тощо. Наприклад: *Те, що одлягло від серця після розмови з Радченком, потягнуло за собою й решту думок*. (Б. Антоненко-Давидович); *Така нерозважлива економічна політика керівництва неодмінно приведе до банкрутства підприємства* (З газети).

Отже, проаналізовані приклади конструкцій дають підстави говорити про значну взаємопов'язаність понять рух та спричинення. Метафоризовані каузативні дієслова руху та переміщення функціонують на рівні простого ускладненого речення. З структурного погляду каузативні дієслова виражають монопроективні ситуації за “класичною” схемою “суб'єкт – предикат – об'єкт”, вони також здатні презентувати поліпроективні ситуації із різним складом учасників, що поєднані причинно-наслідковим зв'язком за такими схемами: “людина – подія”, “подія – людина”, “подія – подія”. Дієслова руху та переміщення є досить продуктивними в утворенні переносного каузативного значення із відтінками спонукання, примусу, допомоги, заохочення, підбурювання, прохання, виклику, зумовлювання тощо, і мають широку практику використання в писемному мовленні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адрелян М. Просторово-ототожнювальні речення з предикатними лексемами руху // Південний архів. Філологічні науки: Зб. наук. праць. Вип. XXI. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. – С. 59-63.
2. Аристотель Сочинения в 4-х т. – М.: Мысль, Т.2. – 1978. – 687 с.
3. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
4. Кильдибекова Т.А. Глаголы действия в современном русском языке: Опыт функционально-семантического анализа. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1958. – 160 с.
5. Корди Е. Е. Модальные и каузативные глаголы в современном французском языке – Л.: Наука, 1988. — 165 с.
6. Лесюк М. П. Семантична характеристика українських дієслів руху // Матеріали V міжнародної конференції “Семантика слова і тексту”. – Івано-Франківськ, 30 вересня – 2 жовтня 1996. – Івано-Франківськ, 1996. – Ч. 1. – С. 112-117.
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716с.

The article deals with the problem of metaphorisation of movement and dislocation verbs, which tend to gain a causative component in this process. The verbs are grouped semantically according to the shades of causative meaning. The constructions with causative verbs are divided into 4 major groups in accordance with the type of causative situation.

Key words: causative verbs, movement and dislocation verbs, metaphor, causative construction, causative situation.

Л.М. Менько

СТРУКТУРА ДЕФІНІЦІЙ НАЗВ ОСІБ У СЛОВНИКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В 20-ТИ ТОМАХ

У статті досліджується семантична структура дефініцій іменникових лексем на позначення назв осіб на базі Словника української мови в 20-ти томах.

Ключові слова: найменування осіб, лексикографічна дефініція, семантична структура слова, типи (способи) побудови тлумачень, лексико-семантична група.

Розробка проблеми структурування лексичного значення з метою типізації та стандартизації побудови словникових дефініцій є актуальною на сучасному етапі створення й оновлення загальномовних словників. Метою нашого дослідження способів побудови іменникових дефініцій є аналіз загальних засад їхнього формування, що дозволить лексикографові спиратись на вироблені принципи тлумачної лексикографії, традиції стислої і строгої формулювання дефініцій у тлумачних словниках.

Проблема лексичної семантики широко представлена у науковій літературі. Їй присвячені праці В.В. Виноградова, Ю.Д. Апресяна, Н.Д. Арутюнової, Л.М. Васильєва, Л.О. Кудрявцевої, Е.В. Кузнєцової, Ж.П. Соколовської, Й.А. Стерніна, Д.М. Шмельова, О.О. Потебні, В.М. Русанівського, О.О. Тараненка, Л.А. Лисиченко, В.В. Жайворонка та ін. Питаннями розробки методів дослідження семантичної структури слів та класифікації елементів значення займалися О.С. Ахманова, В.Г. Гак, Е.В. Кузнєцова, В.В. Левицький, З.Д. Попова, Й.А. Стернін, А.Я. Шайкевич, Д.М. Шмельов, А.М. Шрамм та ін. Проблему лексикографічного тлумачення висвітлювали у своїх роботах Д.Й. Арбатський, М.Д. Голєв, П.М. Денисов, А.А. Медведєв, А.А. Уфимцева, О.О. Тараненко, В.А. Широков, А.К. Мойсієнко та ін.

Об'єктом нашого дослідження виступає реєстр Словника української мови в 20-ти томах (далі – Словник), над створенням якого працювали науковці Українського мовно-інформаційного фонду, Інституту мовознавства імені О.О. Потебні, Інституту української мови Національної академії наук України, а також вищих навчальних закладів України. Новий Словник, створений із використанням нової комп'ютерної технології лексикографування, розробленої в Українському мовно-інформаційному фонді НАН України, представляє найбільш повне зібрання лексики сучасної української мови. Як базовий в ньому використано Словник української мови в 11-ти томах, матеріали лінгвістичного корпусу Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, який постійно поповнюється, частково лексичну картотеку Інституту української мови НАН України, яка містить близько 6 млн. карток. Матеріалом для проведення дослідження послужили статті електронної версії Словника української мови у 20-ти томах, що знаходиться на сервері Українського мовно-інформаційного фонду НАН України.

У ході роботи проаналізовано структуру лексичної семантики у її словниковому відображенні на прикладі іменникових лексем на позначення назв осіб та розроблено моделі їх побудови у межах лексико-семантичних груп (ЛСГ) „Особи”. Дослідження формул тлумачення дає можливість установити особливості реалізації значень слів через різні формальні конструкції та проаналізувати компонентний склад тлумачень лексем – назв осіб.

Розрізняється семантична структура слова та структура окремого значення слова. Семантична структура слова включає в себе сукупність окремих значень (лексико-семантичних варіантів, або семем), а структура кожного окремого значення слова складається з елементарних смислів (сем), ієрархічно організованої структури, в якій виділяється інтегративний родовий смисл (архісема) та диференціальний видовий смисл (диференційна сема). Розрізняють також потенційні семи, що відображають різні асоціації, побічні властивості об'єкта, які реально існують або приписуються йому колективом. Дослідження семантичної структури слова проводиться за допомогою компонентного аналізу, який є одним із найпродуктивніших семасіологічних методів опису значень слів [3, 26]. Він являє собою опис елементів єдиного семантичного цілого: зіставлення вихідного й похідного значень, виявлення мінімальних складових семантики слова та їх значеннєвої спільності, визначення динаміки сем, причин та шляхів трансформації смислових компонентів слова.